

VARGA ÉVA

Beszédek a határon

A szlovákiai és magyarországi határ menti sajtó
1918-1938 között

1. A vizsgált sajtóanyag

A szlovák és magyar határ menti lokális sajtót az 1920 előtti Magyarország három megyéjét érintő térségben vizsgáltuk: Barsban, Hontban és Nógrádban. Közülük kettő a Trianoni Békeszerződések következtében kettészelődött (Nógrád, Hont), mégpedig úgy, hogy Hont térségi központjai a szlovák, míg Nógrádéi jobbra a magyar oldalra estek. A harmadik megye, Bars teljes egészében csehszlovák közigazgatás alá került. Mivel az 1918 őszi első demarkációs vonal képezte a térségben – kisebb eltérésektől eltekintve – a későbbi határokat, a „kettészelődést” a sajtó vizsgálata szempontjából már 1918-tól érvényesnek tekinthetjük.

Az érintett megyék közül Hontban és Nógrádban az 1910-es népszámlálás szerint a lakosság többsége magyar anyanyelvű volt, s Barsban is jelentős volt a szlovákok mellett a magyarok aránya. Ezen kívül még főként németek voltak a térségben (1. sz. *Táblázat*). A helyi németekkel sem a szlovák, sem a magyar térfél magyar nyelvű sajtója nem, vagy alig foglalkozott, s a magyar oldalon szóba sem kerültek a helyi szlovákok.

1. sz. Táblázat Lakosság anyanyelv szerint a három vármegyében 1910-ben¹

<i>Vármegye</i>	<i>Összes népesség</i>	<i>Magyar</i>	<i>Német</i>	<i>Szlovák</i>	<i>Egyéb</i>
Bars vm.	178500	34,75%	9,73%	54,80%	0,72%
Hont vm. (Selmec és Bélabánya nélkül)	117256	57,03%	5,08%	36,83%	1,05%
Nógrád vm.	261517	75,58%	1,20	22,31%	0,91%

A helyi sajtótermékek közül négyet választottunk elemzésünkhöz.² Kettő 1920 után is Magyarországhoz tartozó városban (Balassagyarmat) jelent meg, kettő megjelenési helye pedig 1921 után Csehszlovákiához csatolt térségbe esik (Bars, Honti Lapok). A Bars c. lévai újság olyan vidéken működött, ahol a megye teljes egésze a csehszlovák oldalra került. Az elemzett lapok közül egy a határok megvonása, egy a Magyar Tanácsköztársaság északi katonai visszavonulása körüli eseményekkel párhuzamosan szűnt meg (2. sz. Táblázat). Megjegyzendő még, hogy az 1919 tavaszán/nyarán a lapok átmenetileg más neveken láttak napvilágot.³

2. sz. Táblázat Vizsgált lapok a megjelenés helye szerint

<i>Újság</i>	<i>Kiadás helye 1918-ig</i>	<i>Kiadás helye 1918-ban illetve 1920 után</i>	<i>Kiadás (-tól, -ig)</i>
Nógrád Vármegye	Balassa- gyarmat	M.ország, B.gyarmat	1918. jan.-tól 1919. dec. végéig
Nógrádi Hírlap	Balassa- gyarmat	M.ország, B.gyarmat	1906. – 1944. okt.-ig
Honti Lapok	Ipolyság	Csehszlovákia, Sahy	1911-től 1918. dec. végéig
Bars	Léva	Csehszlovákia, Levice	1881–1944

2. A határ menti magyar nyelvű sajtó jellegzetességei az 1910-es években és az 1920-as évek elején

Az 1910-es és 20-as években a magyarországi megyei és kisvárosi sajtó a maitól erősen eltérő vonásokat mutatott. E főbb vonásokat az alábbiak szerint foglalhatjuk össze:

- Az 1910-es évek végén, a húszas évek elején a lokális sajtó funkciói a „tájékoztatás” mellett többnyire a közélet és társadalmi élet cselekvő szervezésére is kiterjedtek. (Pl. gyűjtések, bálók szervezése és felhívások stb.) Gyakran nem fizetett hirdetések, hanem egyszerű újsághírek buzdítottak a helyi társadalmi élet eseményeiben való részvételre.
- A lapszerkesztési gyakorlat még viszonylag kialakulatlan volt. Gyakran előfordult, hogy a világpolitika, az országos politika és a lokális események, vagy a helyi színházi premier és a harci tudósítások azonos rovatban kaptak helyet. Másutt nem is különültek el a rovatok, az egyes írások egymáshoz képest „szerkesztetlenül” kerültek az újságokba.
- A vizsgálat induló időszakában még kevés esszészerű és kritika jellegű írással találkozunk. A hírek, tudósítások alig szerkesztett tömege agitatív természetű kommentárokkal váltakozott. A kommentárok és a vezércikkek számos más műfaj (leggyakrabban a klasszikus szónoklat) jegyeit mutatták. A zsurnalisztikai műfajok esetenként csak elméletileg léteztek.⁴ Az általunk vizsgált újságok ugyanakkor kevés és nem túl magas színvonalú szépirodalmat is közzétettek.
- Mindemellett a modern újságírás és lapszerkesztés elemeit illetve a korszerűsége törekvést is megfigyelhetjük néhol. Egyes esetekben színvonalasabb színházi tudósításokkal, kritikára utaló írásokkal is találkozhatunk. Másutt az igényesség jegyében fővárosi irodalmi lapokból találunk átvett részeket vagy ismertetéseket.
- A kisvárosi és megyei sajtó nem értelmezhető a hatalomért folyó harc elsődleges eszközeként. Az eltérő vélemények és attitűdök megjelenésére a helyi sajtónyilvánosságban csupán redukált lehetőség kínálkozott. A demokratikus politikai intézményrendszer – és az ehhez szorosabban kötődő lokális lapok – hiánya képezi ennek egyik fő okát. Előfordul, hogy egy-egy régióban illetve városban csupán egyetlen helyi lappal számolhatunk, mint pl. Hont Vármegyében. Nógrádban ugyan több újság is napvilágot látott, és megindult a sajtónyilvánosság politikai beállítottság szerinti po-

larizálódása, de a nyilvánosság előtt megjelenő eltérő beszédek még nem vettek fel markáns jegyeket és nem feszültek egymásnak.

- Éppen a vizsgált időszakban, a húszas-harmincas években kezdtek az eltérő vélemények lassan más-más sajtóorgánumokhoz kapcsolódni megyei illetve városi szinteken is. E tekintetben – és magának a politizálásnak az értelmezésében is erős különbségek jöttek létre a határ két térfele között.

3. A vizsgált lapok bemutatása⁵

3.1. Honti Lapok

A lap 1911-es indulásakor az 1895-től megjelenő Ipolyvölgyi Hírlap folytatásaként határozta meg önmagát. A Honti Lapok hetente egyszer, szombaton került az olvasók elé, és vélhetőleg a határral kapcsolatos események miatt szűnt meg az 1818. decemberi 28-i számmal.⁶ 1911 és 1918 között az újság deklarált célja „a Hont vármegyei és Ipolysági eseményekről tájékoztatni”⁷ a közönséget.

A lap hasábjain klasszikus vármegyei, „közjogi alapú politizálás” folyt. 1918 őszén a „cseh csapatok” már a közvetlen közelben masíroztak, s mindenki a demarkációs vonalokról beszélt, amikor a Honti Lapok fő témája még mindig a Magyarországon tervezett közigazgatási reform volt. Keményen és teátrálisan védelte az újság a hagyományos megyehatárokat és Hont „függetlenségét” más megyékkel, főként Esztergommal szemben. A világháborúnak is csak a szűk értelemben vett lokális konzekvenciái érdekelték, elsősorban az egyre romló gazdasági helyzet és a jótékonykodás. A lap munkatársai az utolsó percig hihetetlennek vélték, hogy sor kerülhet a demarkációs vonal, majd az állandó határ kijelölésére annak minden következményével. Ezzel magyarázható, hogy a vizsgált újságok közül a Honti Lapok kapcsolódott be legkésőbb a határról szóló sajtódiskurzusba.

3.2. Bars

A Bars c. lap 1881-től 1944-ig működött. Csúpan egyetlen incidens zavarta meg megjelenésének folyamatosságát: 1919. június 3-tól 19-ig Bars Megyei Népszava címen került a közönség elé, a lévai Szocialista Párt Lap-

jaként. Ám ebben az időszakban is a Bars „folytatásaként” identifikálta magát. E rövid szakasztól eltekintve a lap politikai elkötelezettségéről nem, vagy csak fenntartásokkal lehet beszéni. A lapot a mindenkori hatalommal szemben mértéktartó lojalitás jellemezte. Szinte az egész vizsgált korszakban „objektivitásra”, „tényszerű” beszédmódok alkalmazására, visszafogottságra törekedett. Ugyanakkor jellemző vonása az a határozott állásfoglalás is, melyet a magyar kisebbségi léttel, a nyelvhasználati és kulturális jogokkal és lehetőségekkel kapcsolatban képviselt.

3.3. Nógrádvármegye

A Nógrádvármegye 1918. január 1-i megjelenése ugyancsak nem előzmények nélküli. 1907. januárja és 1913. decembere között létezett már egy azonos című újság, s a Nógrádvármegye ennek a „reinkarnációjának” tekintette magát. Ám ez a második nekirugaszkodás sem bizonyult tartósnak. 1919 április 16-tól azonos szerkesztőséggel, mintegy a lap újabb variánsaként látott napvilágot a Nógrádi Vörös Újság, hogy azután 1919 júniusától teljesen és minden tekintetben megszűnjön. A lap politikai attitűdjét tekintve némiképp a baloldalhoz közelinek és erősen szociális érdeklődésűnek tűnik. Ez is szerepet játszhatott abban, hogy csak komoly erőfeszítések árán volt képes megjelenni, és hogy az 1919-es kommün bukásával megszűnt.

3.4. Nógrádi Hírlap

A Nógrádi Hírlap 1906-ban Balassagyarmaton jelent meg mint az 1873 óta működő Nógrádi Lapok folytatása. 1906 és 1919 tavasza közt magát „politikai, társadalmi és gazdasági hetilapként” határozta meg. Folytatásaként 1919 április 20. és augusztus 10. között Nógrádi Népszava címen jelent meg újság, mint a helyi szociáldemokrata párt hivatalos lapja. Ezt követően újra Nógrádi Hírlap néven jelenik meg egészen 1944. október 14-ig.

Nógrádban 1918 táján polarizáltabb volt a sajtónyilvánosság a politikai-ideológiai elkötelezettségek mentén, mint a másik két megyében. Talán mégis megköszönhető az a kijelentés, hogy a megyében, illetve Balassagyarmaton ez a lap játszott a vizsgált időszakban a „vezető sajtóorgánium” szerepét.

4. A megjelent szövegegységek földrajzi vonatkozás, téma és műfaj szerint a vizsgálat kezdő évében

A 3. sz. táblázatból látható, hogy 1918-ban a három megye vizsgált sajtóorgánumaiban megjelent szövegegységekben a földrajzi vonatkozások tekintetében még relatív kis eltérések mutathatók ki.

3. sz. Táblázat Honti Lapok, Bars és Nógrádvármegye 1918-ban. (Lokális vagy országos vonatkozású, Európához, v. más kontinenshez kapcsolható szövegegységek /cikk, hír, stb./ egy lapszámra eső száma.)

Földrajzi vonatkozás	H.L.1918	Bars 1918	NV. 1918
Lokális	27	31,5	29,5
Országos	6	5	7
Eur. v. más kontinens	0,5	1	
Ált. (nem kapcsolható)	0,5		1,5

Téma tekintetében Hontban a kultúra, a Barsban a gazdaság, a Nógrádban a politika áll az élen. A „kulturális témák” csoportjában jelentős számban szerepelnek felhívások és tudósítások, melyekben a helyi iskola, nőegylet, valamelyik ipartestület, vagy más szervezet jótékony célú hangversenyéről, műsoros estjéről stb. esik szó. Ezeknek a szövegeknek nyilvánvaló kapcsolódásuk van a „szociális” kategóriához is.

4. sz. Táblázat Honti Lapok, Bars és Nógrádvármegye 1918-ban. (Átlag egy lapszámra eső szövegegységek száma téma szerint.)

Téma	H.L. 1818	Bars 1918	NV. 1918
Háború	2	2	5
Politika	7,5	11	11,5
Gazdaság	7,5	13,5	7
Kultúra	10,5	3,5	4,5
Tudomány			
Egészségügy		0,5	1,5
Szociális kérdés	2,5	3,5	4
Helyi társadalom	4	2,5	2,5

Műfajok tekintetében mindenütt a hírek, tudósítások és hivatalos közlemények állnak az első helyen. A Barsban több hírrel, a Nógrádvármegyében több kommentárral találkozhatunk. Utóbbi lap a maga kommentárjaival „modernebb újságírást” valósított meg, ugyanakkor direkter politikázást is.

5. sz. Táblázat Honti Lapok, Bars és Nógrádvármegye 1918-ban. (Átlagosan egy lapszámra eső szövegegységek száma műfaj szerint.)

<i>Műfaj</i>	<i>H.L. 1818</i>	<i>Bars 1918</i>	<i>NV. 1918</i>
Hír	17	16	25
Tudósítás	0,5	7	1
Kommentár	2	1	4,5
Esszé			1,5
Kritika, ismertetés			
Novella			0,5
Vers		0,5	
Reklám, hirdetés	14,5	13	5,5

Feltűnően sok reklám illetve hirdetés jellegű szöveggel találkozunk a Honti Lapok hasábjain. Ezek egy részét grafikusán is tálalták, sőt esetenként rajzzal megtámogatott szöveggel is találkozhatunk. Nem ritkán fővárosi cégek hirdetik termékeiket a lap hasábjain. Párhuzamosan apróhirdetések is helyet kapnak. A hirdetések meglehetősen sokat elárulnak a mindennapokról: a speciális tetűporok, melyeket a harctéren szolgálók után küldeni ajánlanak, vagy az emberi „fogyasztásra is alkalmassá tehető takarmányt” reklámozó szövegek plasztikus leírását adják a régióban uralkodó állapotoknak.⁸

6. A lokális sajtó jellegzetességei a két térfélen

1918-ban még több volt a szemléleti azonosság a vizsgált lapok között. Gyakorlatilag épp a határral és az új helyzettel foglalkozó diskurzus során jöttek létre markáns különbségek a két térfél közti sajtóban.

Ez a folyamat 1918 őszén vette kezdetét, amikor a demarkációs vonal(ak)⁹ létrejöttek. 1918- 1919 során a határral kapcsolatos sajtóbeli be-

széd változásai mind a két térfélen a lokális helyzethez és a helyi eseményekhez kapcsolódtak.

A húszas évek elejétől a „határkérdés” politikai diskurzusbeli funkcióját a szlovákiai magyar nyelvű sajtóban a kisebbségjogi, nyelvhasználati és iskolügyi kérdések vették át. A határral a maga tényszerűségében foglalkozó cikkek eltűntek, s előkerültek a határmegvonás következményeként létrejött megváltozott, és ekkorra már tudomásul vett állapotokról és a magyarok érdekeinek érvényesítéséről szóló témák.

Az iskola és az oktatásügy az 1919-38 közti időszakban végig a „megmaradásért folytatott harc” terepe és szimbóluma volt. A magyar tannyelvű iskolák felszámolása elleni fellépés illetve a lévő gimnázium magyar tannyelvűségéért, később párhuzamos osztályok felállításáért indított küzdelem kitűnően tükrözi a szlovákiai illetve a közép-szlovákiai magyarok pillanatnyi szerveződési képességét, lehetőségeit, a hatalomhoz való viszonyát és érvrendszerét. E tekintetben éles váltások 1925-26 táján, majd a harmincas évek közepén mutathatók ki.

A húszas évek közepére kétnyelvű párbeszéd alakult ki a szlovákiai sajtónyilvánosságban, melynek egyik pólusát a szlovák nyelvű kijelentések, másikat a tiltakozó magyar nyelvűek tették ki. A nyíltszíni vitának volt egy „kvázi résztvevője” is: a magyarországi magyar nyelvű sajtó. Egy olyan „hármás” beszéd jött létre, melyben:

- A szlovák résztvevők gyakran nem is az érintett szlovákiai magyar nyelvű, hanem az anyaországi diskurzusra reagáltak. Utóbbi ebben a témakörben (is) a szlovákiai magyar nyelvű sajtótól eltérő érvrendszerrel és álláspontokkal dolgozott, bevonásuk a diskurzusba pedig az ellenétek elmélyítésének eszközévé vált.
- A szlovák orgánumok a szlovákiai magyarok jogairól szólva álláspontjukat az anyaországi és a szlovákiai magyar diskurzus érvrendszerét alaposan összemossa fejtették ki. Az összemosások és csúsztatások jól szolgálták a hevesebb támadásokat.
- A szlovákiai magyar nyelvű lokális sajtó, mint a legérintettebb orgánum, fokozott vehemenciával állt ki az érdekek védelmében, többnyire tudomásul véve és akceptálva az adott kereteket.

Bár ebben a diskurzusban közvetlenül az iskolákról, a nyelvhasználatról és hasonló kérdésekről esett szó, valójában végig ott lappangott a határ kérdésköre. A három résztvevő pedig e tekintetben eltérő álláspontokat

képviselt, ami a látszólag kevésbé érzékeny témák heves interpretációiban is tükröződött. 1937-1938-ig jellemző volt, hogy a határtéma nyíltan nem került szóba, sőt, mintha törekvést láthatnánk nyíltszíni megjelenésének elkerülésére.

Az „ők” a sajtóinterpretációkban kevésbé egyértelmű kategória. A diskurzus szintjén a helyi magyarok elhatárolódása a szlovákoktól az első pillanattól kezdve meghatározó elem. Ennek mértéke és mikéntje azonban az idő előrehaladtán függvényében finom és változatos mintázatokat mutat. A Barsban azt láthatjuk, hogy az elhatárolódást és ellenérzéseket az első lévai bevonulás alkalmával a „térbeliség” szempontja árnyalta. Az „ők” és az új személyekkel szembeni distancia legalább annyira szólt a „szlovák” mivoltnak, mint a „kívülről jött új hatalomnak” és a helyi szokásokat nem ismerő és számos tekintetben nem akceptáló fellépésnek. Később az „ők” hol a csehszlovák politikai hatalmat, hol a szlovák vezetést, ritkábban a szlovákok közösségét, több esetben egyes érdekcsoportjaikat, vagy azok vezetőit jelentette.

A vizsgált szakasz vége felé (1937-38-ban) a fogalom újabb jelentéssel bővült. A szlovákiai magyarok lassan elkülönítették magukat az „anyaországiaktól” is, így az utóbbiak is „ők”-ké váltak. A folyamatot megnyitó első lépéseket a magyarországi diskurzus tette meg azzal, hogy a visszacsatolással kapcsolatban erős distanciát tartva emlegette a szlovákiai magyarokat. Az anyaországi országos és lokális sajtót, egyre fölényesebb és bántóbb beszédmód jellemezte e témakörben, s ez a szlovákiai sajtóra érezhető hatást gyakorolt.

A szlovákiai magyarok csoportképződésében a szlovákoktól és az „anyásoktól” való elhatárolódás tehát egyaránt fontos szerepet játszott. A kétféle elkülönülés más-más időpontban vált igazán markánsná.

Az iskolaiügyi diskurzusban maguk az iskolák eleinte úgy tematizálódtak a szlovákiai magyar nyelvű sajtóban, mint a helyi magyarok által létrehozott saját tulajdon, amelyben a tulajdonosnak – függetlenül attól, hogy tulajdona mely állam területére esik – joga van birtokán saját megszokott tevékenységét folytatni. 1925 után ezt a megközelítést egy politikaibb indíttatású érvrendszer váltotta fel, mely már nyelvi, történeti, etnikai alapon létrejött nagyobb közösségekről, ezek hagyományairól, kisebbségi jogokról stb. szólt. A határ tehát ekkorra már úgy tematizálódott, hogy „tudomásul

vesszük a határok létezését, de ha a csehszlovák lakosság részét képezzük, akkor ezen az államhatáron belül követeljük alapvető jogainkat.” A harmincas években ezen az alapon néhányszor felbukkant a csehszlovákiai többi kisebbséggel (ukránok, németek) való azonosulás egy-egy eleme is.

A Barsban a határok kijelölését követően (egészen 1938-ig) megfigyelhető a regionális jelleg megőrzésére való törekvés. 1920 után rövid ideig jellemző attitűdje volt a lapnak, hogy igyekezett úgy tenni, mintha a határok nem is léteznének. Miután ez a stratégia működésképtelennek bizonyult, a regionalitás átértelmeződött, a sajtóban megjelenő írásokban a „mi, barsi, vagy lévai magyarok” helyébe egyre inkább a „mi szlovákiai magyarok” lépett. A cikkek gyakran a szlovákiai magyarok vagy a közép-szlovákiai magyarok nevében íródtak, és ez sok esetben egybeesett a címzettekkel. Másutt a címzettek a csehszlovák, vagy speciálisan csak szlovák politika, közigazgatás stb. szereplői. Folyt tehát egyfajta „üzengetés” is. Ki kell azonban emelni, hogy a húszas évek közepétől a szlovákiai magyar sajtó és az ott folyó diskurzus már elsődlegesen a szlovák politika részét képezte és akként is határozta meg önmagát. Az üzengetés tehát „belső ügy” volt.

Az iskolák mellett az egész 1918-tól 1938-ig tartó időszakban folyamatosan napirenden volt a szlovákiai magyar népességarány kérdése. A „statisztikai háború” más témáknál nyíltabban vetette fel a határ kérdését. A statisztika a tényyszerűség, tudományosság és megingathatatlanág látszatát kelti, ezért minden körben előszeretettel alkalmazták állítások bizonyítására és követelések alátámasztására. Az egymás ellen feszülésnek ez a metódusa azonban elsősorban az országos lapok hasábjain zajlott. Regionális terepen a nyíltszíni ütközet csak visszafogottan jelent meg. Az országos lapokban folyamatosan jelenlévő és mindennél meggyőzőbb érvként feltüntetett népesség-statisztikák a Bars hasábjain, mint „magyar és szlovák nyelvű iskolások aránya”, vagy a „magyar gimnazisták létszáma” stb. kerültek elő. A statisztika-háború tehát redukáltan és lokális adatokkal dolgozott, ám fontos részét képezte a kisebbségi védekezési stratégiának.

1937-38-tól azután már a helyi sajtóban is hangot kaptak az „országos statisztikák”, mint a határról és kisebbségi magyarságról szóló politikai érvek. Sokszor egyéb üzenetek is kapcsolódtak hozzá. Az 1937-38-as időszakban például központi kérdésként jelenik meg, hogy a szlovákiai

magyarság körében megindultak bizonyos fogyási és asszimilációs folyamatok. A magyar népességszám csökkenéséért elsősorban a vegyes házasságokat és a némely faluban tapasztalható „egykezést” teszik felelőssé, mondván, ezt a folyamatot meg kell állítani.

Az ilyen típusú kijelentések az 1937-38-ban meginduló újfajta diskurzus részét képezték, melyben sajátos párbeszéd alakult ki a helyiek és az anyaországiak között. A fentiekhez hasonló kijelentések ugyanis Magyarországról indultak ki és az „anyások” kicsit megrovó hangú üzenetét közvetítették a szlovákiai magyarok felé: „nem állatok kellőképpen helyt az elmúlt években”.

A Bars hasábjain előbb csak halvány utalások jelentek meg. Később a hangnem némiképp érdekesebb lett, de az ilyenfajta „támadási kísérleteket” nem követte semmilyen reakció. Azonban még egy darabig napvilágot láttak azok az írások is, melyek a „helyiek” másfajta nézeteit tükrözték. Létrejött a két fél között egyetlen lap hasábjain az egymás melletti párhuzamos, de eltérő beszéd.

A szlovákiai magyar nyelvű sajtóban csak fokozatosan váltotta fel az anyaországi sajtóviszhang primátusa. 1937 második felében már a helyi események interpretációját is gyakran az anyaországi sajtóból jól ismert magyarkodó attitűd jellemezte. Vélhetőleg a sajtó belső életében már a magyar bevonulást jóval megelőzően végbement a „hatalomváltás”, az „anyás” nézetek elfoglalták a sajtónyilvánosság terepeit.¹⁰ Ettől kezdve a diskurzus nem szólt másról, mint a magyarok összefogásának szükségességéről, a magyar múlttól, jelenről és jövőről, valamint a magyar érdekek sérelméről. Lapszámonként csak egy-egy írás ébresztette fel az olvasót a visszacsatolás-várás okozta eufóriából: egyenlőre a konkrét napi élet még szlovák irányítással folyik.

A magyar bevonulással foglalkozó írásokban a szlovákiai magyarság globális és sérelmi-hatalmi szemléletű megjelenítése mellett halkan és nyomaiban ugyan még 1938-ban is jelen van a „mi”, szlovákiai magyarok” ellenhatásként talán politikai felismerésből fakadó és önkéntesen vállalt lokális szemléletmód is. 1938 őszén, a bevonulást követően aztán a szlovákiai lokális magyar nyelvű sajtó szinte minden korábbi jellegzetessége felszámolódom.

A magyarországi határ menti lokális sajtóban a demarkációs vonalak megállapítása után a megyén belüli települési (pl.: Dejtár!) és a balassagyarmati városi helyzet tematizálódott „határkérdésként”. 1918 és 1920 között

a határrendezés, a csehszlovák fegyveresek mozgása, valamint a magyar kommun katonáinak ki- és bevonulásai álltak a határról szóló beszéd váltásainak centrumában.

A nógrádi sajtó már az 1918. december 23-i demarkációs vonal kijelölését követően erősen sértett attitűdöt képviselt. Erre az adott konkrét okot, hogy a csehszlovák csapatok a megállapított vonalat átlépve bevonultak Balassagyarmatra és csak kétheti megszállás után, január 29-én sikerült őket távozásra kényszeríteni. A helyi lapokban a „cseh megszállás” elleni erős tiltakozás és szembenállás tapasztalható.¹¹ A tiltakozás érvrendszerében a „jog- és igazságra” való hivatkozás mellett helyt kapott a „megszálló csehek” meglehetősen kedvezőtlen színben való feltüntetése is.¹² Nem azonosítja őket a sajtó a szlovákokkal, akik továbbra is a „mi tótjainkként” szerepelnek, és akik még egy darabig úgy jelennek meg, mint akik „felvilágosító munka által a vágyott határkoncepcióknak megnyerendők”.

A Vix-jegyzék 1919. március 20-i közzétételét követően felerősödött a nógrádi határdiskurzus legjellegzetesebb eleme: az „elcsatolástól”, illetve a tartós csehszlovák megszállástól való félelem. A rettegés kellő érveket szolgáltatott a rövid ideig „Nógrádi Vörös Újság” néven megjelenő orgánus számára is a kommun és a Vörös Hadsereg támogatására.

A félelem gyorsan kitermelte a maga elképzeléseit az ellenségről. 1919. január táján még csak „a csehek” képezik a rettegés és gyűlölködés tárgyát. Az év tavaszán megjelenő interpretációkban már az egész világ áll szemben Magyarországgal. A helyi lapok beolvadnak az országos gyűlölet- tematikába, kialakítják, illetve felveszik a határkérdéssel kapcsolatos irredenta érvrendszert és hangnemet.

Ekkorra már a Nógrád vármegye c. lap megszűnt, így csak a Nógrádi Hírlapra (és háttérként a többi, magyar oldalon közzétett sajtótermékre) hagyatkozhatunk. Az 1920-as békefeltételeket és ennek részeként az északi határok végleges kijelölését a sajtó megrendülten interpretálta. Ám világosan érezhető a megkönnyebbült sóhaj amiatt, hogy Balassagyarmat, valamint a megye déli részei az „anyaországnál” maradtak.

A helyzet viszonylagos stabilizálódása után a lokális határtematikának egyre kisebb jelentősége lett. Az új attitűdre éppen a lokalitástól, és a helyi tapasztalatoktól való elszakadás, egyfajta „globális magyar” szemléletmód volt jellemző. 1920-tól egyáltalán nem jutott szerep az immár két térfélen lakók egymásról és közvetlenül egymástól szerzett kölcsönös tapasztalatai-

nak. Sokkal inkább az országos sajtónyilvánosságot átható sztereotípiáknak, és a határról, mint „globális politikai jelenségről” való beszédnek. Teljes mértékben elvált egymástól az „ők” (szlovákiai magyarok) és „mi” (akik itt maradtunk), az „ott” és „itt”. Meglepően kevés szó esett konkrétan az „odaáti magyarokról” és a „másik oldalról”, mint a helyi hétköznapi és egyéni tapasztalatok szerves részéről. Pedig jól tudjuk, a mindennapokban folyamatos kapcsolatban voltak egymással a két oldal lakói.¹³ A helyi sajtó azonban erről nem vett tudomást. Az olvasó hiányérzetét az „elrabolt területekről”, az „elszakadt testvéreinkről” szóló általános megfogalmazások voltak hivatottak megszüntetni. A mindennapok és a sajtóbeli beszédek egymás ellen feszültek, a diskurzusban az ideológia (politika) győzedelmeskedett a napi tapasztalatok felett.

1937-1938-ban az első bécsi döntésnek a társadalmi nyilvánosság előtti előkészítéseként a magyarországi lokális sajtóban is új témák jelentek meg. Ezek azonban nem vezettek a diskurzusban döntő fordulathoz, inkább csak a tematika bővüléséről és a határtéma gyakoribb és célzottabb felbukkanásáról beszélhetünk. A beszédmód sérelmi elemei erősödtek, és a kijelentések fokozottan telítődtek etikai tartalmakkal és militáns megfogalmazásokkal. Éles váltást tehát nem állapíthatunk meg, az új jelenségeket inkább a korábbiak továbbépítéseként értelmezhetjük.

Magát a terület visszacsatolást már a várakozás időszakában is mint a „gondviselés nyilvánvaló igazságosságát” interpretálták a helyi lapok. Ezzel a nézetrel az országos sajtó is egyetértett, s osztozott a szlovákiai magyar területek és népesség visszatérése felett érzett eufóriában is. A magyarországi és jelesül a Balassagyarmat környéki iskolákban, falvakban, egyesületekben zajló ünnepélyes előkészületekről számos hír és tudósítás jelent meg. Az ország – és Nógrád is – a várakozás lázában égett, ám a készülődés csak az ünnepegekről és a „jeles napokról” szólt, s alig találni utalást arra, hogy ezek elmúltával, hogyan rendeződnek majd át a mindennapok.

A lokális sajtó interpretációiban a „mi” (magyarországi magyarok) és a „ti” (szlovákiai magyarok) a korábbiaknál élesebben elvált. Az „odaátiakra” az anyaországi sajtóban szemmel láthatóan „a kisgyerek” szerepét osztották. „Mi, szerencsések keblünkre ölelünk benneteket, szerencsétleneket” „Mi, akik tudjuk, mire van szükségetek, majd megmondjuk nektek is”, „Ha majd

visszatértek, rövidesen olyanok lehettek, mint mi vagyunk és úgy élhettek, mint mi” – sugallják a megfogalmazások, melyek már az előkészületek során is irritálóak, lenézőek. Az új diskurzus során a beszélő felek a korábbiaknál is élesebben elkülönültek „anyaországiakra” és „helyiekre”. A politikai palettán markánsan megjelent a törekvés a két fél helyének kijelölésére mintegy megelőlegezve azokat a konfliktusokat, melyek később a valós terepeken is létrejöttek.

7. Nyelvi sajátosságok

Az 1918-19-es esztendőben a magyar nyelvű sajtóra a viszonylagos nyelvi egységesség jellemző, az egyes lapok közt nem érzékelhető nyelvi tekintetben jelentős különbség. (A Hont nyelviileg pongyolább, a Bars igényesebb, de azonos fogalomkészlettel, szókinccsel, azonos mondat szerkesztési eljárásokkal stb. él.) A csehszlovák csapatok első, majd második lévai bevonulását követően azonban a két térfél sajtójában nem pusztán eltérő beszédmódok jelentek meg, hanem nyelvi tekintetben is megkezdődött a szétválás.

A magyar oldalon a helyi sajtóban jellemzővé válik a határ „globális” politikai jelenségként való kezelése, a lokális szempontok és naponta megélt helyzetek figyelmen kívül hagyása. A határral és a „másik oldallal” kapcsolatos publicisztikában egyre tágabb teret kap a nacionalista és militáns sérelmi barokk. A „harci jelleg” fő megnyilvánulási terepe a szóhasználat és képalkotás.

A szövegstruktúrák gyakran emlékeztetnek a klasszikus értelemben vett szónoklatra, és az ettől eltérő szerkezetűek is előszeretettel alkalmaztak bevált szónoki fogásokat (költői kérdések, fokozások, ellentétek stb.). Szembetűnően gyakran előfordul, hogy nincs, vagy alig van információ a különböző zsurnalisztikai szövegekben, és sokszor pusztán érzelmi elemek és nyelvi panelek gyűjteményével találkozunk.

A harmincas évek közepétől a militáns beszédmód egyre tipikusabbá vált (ezt a diktatórikus berendezkedés mellett az első bécsi döntést követő katonai tevékenységgel párhuzamos jelenségként értelmezhetjük.) A szövegekre a felfokozott tónus, a túlzások, párhuzamok és ellentétek, az emocionálisan túlfűtött mondatpanelek jellemzőek.

A szlovák oldalon ettől eltérő jelenségeket tapasztalhatunk. A Bars gyakorlatilag már 1919. július 27-től felvett egy viszonylag lojális, tárgyilagos-ságra törekvő hangot. A lap megtartása érdekében a lapszerkesztők különösen eleinte szükségesnek tartották a közlésre szánt információk szelektálását.¹⁴ A szituáció és benne a Bars helyzete idővel stabilizálódott. A folyamat során, s annak szerves részeként a lap elsősorban az iskolákkal kapcsolatban meginduló harc szócsöveként értelmezte a maga és a szlovákiai magyarok helyzetét. A húszas évek közepéig-végéig nem, vagy csupán minimálisan érezhető hangvételén az anyaországi hatás.

A szlovákiai magyar nyelvű sajtóra komoly felelősség hárult annak a kérdésnek az eldöntésében, hogy mely szlovák helynevek, tisztségnevek és egyéb szavak átvétele szükséges a továbbiakban, s hogy az átvett szavak milyen helyesírással lássanak napvilágot. A látszólag pusztán nyelvi kérdés politikai jelentés hordozójává is vált.

Például a „tót”, mint melléknév és mint főnév (népnév) problémákat okozott a szlovákok által súlyosan pejoratívnak tartott jelentéstartalma miatt. A szó igen gyorsan eltűnt a lap hasábjairól, átadva helyét a „szlováknak” és a „slováknak.”

1919 augusztusában olvashatunk először szlovák tisztviselőről úgy, hogy a tisztsége is szlovákul van megnevezve, ám magyar helyesírással: „zsupán”. Nem sokkal később már találkozunk ennek a szónak szlovák helyesírás szerinti változatával is (zupan) és a kettő sokszor egyetlen szövegen belül is változtatja egymást. A szó magyar toldalékokkal ellátott alakjai is változatos formákat mutatnak. (Pl. a város zsupánja, de: találkoztak a upan-nal.)

Még nagyobb a keveredés a „csehszlovák” szó helyesírásával kapcsolatban. Több lapszámban egyetlen oldalon találkozhatunk a következő változatokkal: Cseh-szlovák, Cech-slovak, Cech-szlovák, Ceh-slovák. Láthatólag mind a szóhasználat, mind a helyesírás tekintetében még évekig nagy a zavarodottság. Csak a húszas évek második felére alakul ki viszonylag egyezményes szokás e tekintetben.

A lapok tanúsága szerint a harmincas évekre a határ két térfele közt már markáns nyelvi (főként szóhasználati) eltérések mutathatók ki. Megindult tehát az elkülönülési folyamat a határ két téréfén élő magyarok közt ebben a tekintetben is. A nyelvi folyamat nem pusztán a hétköznapi különbségeire utal, hiszen fontos szerepe volt a szlovákiai magyarok csoportképződésében is.

A viszonyok 1937-1938-as változásával a Magyarországon meglévő jellegzetes beszédmód elemei a sajtó szintjén egyre inkább átszivárogtak. Egyébként ebben az időszakban rendszeresen „üres helyek” jelentek meg, jelezve, hogy egy-egy cikket a cenzúra nem engedett megjelenni. Ettől eltekintve a korábbi szlovákiai magyar sajtót hirtelen ugyanazok a jegyek jellemezték, melyek addig csak az anyaországi lapokban voltak fellelhetők.

E gyors és látványos változás teljessé tételéhez azonban még szükség volt a szerkesztőség megváltoztatására is. Ami a „csehszlovákiai elnyomatás” húsz éve alatt nem következett be, azt ekkor az anyaországiak egy pillanat alatt végrehajtották: a politikai és közigazgatási hatalomátvétel mellett átvették az ellenőrzést a sajtó, a leghatékonyabb nyilvános orgánium fölött is. Novembertől¹⁵ kezdve a Bars az anyaországi szellemi és nyelvi hatások szinte teljes kiszolgáltatottjává vált.

JEGYZETEK

- ¹ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. Évi Népszámlálása, Budapest, 1912.
- ² Az egyes lapok adatait ld. a mellékletben.
- ³ Ld. Melléklet
- ⁴ Vélhetőleg az iskolai (főként a gimnáziumi) tananyag- és elvárás rendszer volt a kiindulópontja annak a szemléletnek, mely a „műveltséget” „klasszikus” latin alapú tudás- és képességelsajátításként értelmezte. Ez szivárgott át a hírlapírói gyakorlatba is oly módon, hogy az újságszövegek klasszikus retorikai fogásokat, fordulatokat tartalmaztak.
- ⁵ A lapok bemutatásához az Országos Széchényi Könyvtár katalógusain kívül felhasználtam:
Praznovszky Mihály: *Nógrád Megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1846-1978*. Balassi Bálint Megyei Könyvtár 1983. *A Magyar sajtó évkönyve* (szerk.: Sziklay János és Szász Menyhért) 1937 és 1938. Olay Ferenc: *A magyar sajtó és az utódállamok 1919-1928*. Bp. 1929. *Újságírók almanachja* (Szerk.: Szöllösi Zsolt) Bp. 1935. Wünsch Frigyes: *Sajtóalmanach*. Bp. 1931. *Pest megye sajtóbibliográfiája 1794-1975*. (Szerk.: Békés József.) Szolnok, 1977.
- ⁶ 1992-ben a Honti Lapok újra indult. Az újság a mai napig identitás-szimbólumként is funkcionál.
- ⁷ Ld. a beköszöntő cikket az 1911-es „megújuláskor”.
- ⁸ A lokális sajtó reklám és hirdetés típusú szövegeiről külön tanulmány készül.

- ⁹ Az első demarkációs vonal 1918 novemberében jön létre, a „másodikát” december 6-án illetve 23-án erősítik meg deklaráltan is. Ez a Magyar Tanácsköztársaság hadseregének északi előrenyomulása során felszámolódik. A visszavonulással párhuzamosan a korábbival azonos határt jelölnek ki, mely minimális korrekcióval az 1920-as határoknak felel meg.
- ¹⁰ A lap impresszuma alátámasztja ezt a feltevést. A csehszlovák engedélyszám 1938 áprilisában eltűnt és helyette magyar nyelvű szöveg jelent meg: „A hírlapbélyeg használatát a pozsonyi postaigazgatóság engedélyezte....szám alatt. Felvevő postahivatal: LÉVA.” Az 1938. november 20-i lapszámtól ez is eltűnik, hogy azután 1938. december 4-én a helyén megjelenhessen: „Ára: 20 fillér”. Nem sokkal később deklaráltan lecserélődnek a munkatársak.
- ¹¹ 1919. január 15-én a „cseh megszállásról”, január 31-én a „csehek kiveréséről” számolt be a lap. (Maga az esemény 29-én történt.)
- ¹² Ennek módszerére jellemző az érintettek negatív erkölcsi tulajdonságokkal való felruházása és a cselekedetek ironikus interpretációja. Ld. 1918 dec. és 1919 január-februári lapszámokat.
- ¹³ A témával bővebben foglalkoztunk a kutatás során. Eredmények egyelőre kézirat formában állnak rendelkezésre.
- ¹⁴ A Barsot azonban 1919 végén mégis megkísértette a megszüntetés réme. A december 7-i szám meglehetősen tárgyilagos hangnemben közölte, milyen feltételekhez kötötte „Slovensko teljhatalmú minisztere” a további működést: „Lapunk felelős szerkesztőjével hivatalosan közöltetett....1. A szerkesztő köteles nyilatkozni, hogy a lap milyen elvi álláspontot foglal el a Csehszlovák Köztársasággal és a csehszlovák egységgel szemben” (SIC!). 2. Állampolgárságot bizonyító és egyéb hatósági bizonyítványokat kell bemutatnia két héten belül. 3. Húszezer cseh korona biztosítékot kell letétbe helyeznie. 4. Tilos magyarországi ügyekkel vezető helyen és részletesen foglalkoznia. Az ilyen híreket csak a „külföld” rovatban közölheti nem feltűnő módon és röviden. Ezen kívül felhívták a szerkesztő figyelmét, hogy ugyan előzetes cenzúra működik, ez azonban nem zárja ki, hogy sajtóvétséget követhessen el, amelyet messzemenően üldözni fognak. (Bars 1919. december 7. 2. old.)
- ¹⁵ Ld. Bars 1938. Nov. 10.

ÉVA VARGA

Talks on the Border

The Press Between 1918-1938 on Border of Hungary and Slovakia

The author analysed the local press of 3 counties on the border of Slovakia and Hungary before 1920 namely Bars, Hont and Nógrád. In consequence of the Trianon Treaty two of them namely Nógrád and Hont were divided in such a way that the centre areas of Hont became Slovak territories while the most part of Nógrád became Hungarian ones. The third county got under the Czechoslovak administration.

According to the study the editing practice between 1910-1920 was not developed and the public sphere was not segregated, politically contrasted, while by the 30's, on the two sides of the boundaries one may demonstrate strong differences in the language usage. In this regard, the separation process started to appear between the ethnic Hungarians living the two sides of the borders. This process does not only refer to the differences in everyday life, but it had an important role in forming an ethnic group of Hungarians in Slovakia.

After the changes in 1937-38 the typical elements of the Hungarian idioms filtered through the press.